

Samlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 90 1969

Svenska Litteratursällskapet

REDAKTIONSKOMMITTÉ.

Göteborg: Lennart Breitholtz

Lund: Staffan Björck, Carl Fehrman

Stockholm: E. N. Tigerstedt, Örjan Lindberger

Umeå: Magnus von Platen

Uppsala: Gunnar Tideström, Gunnar Brandell

Redaktör: Docent Ulf Wittrock, Hällbyg. 34 c, 752 28 Uppsala

Printed in Sweden by

Almqvist & Wiksells Boktryckeri AB, Uppsala 1970

liberalismens pionjär? Hur skall man förklara den stora lidelsen för konst och skönhet hos puritanen Milton? Framför allt: vilka var de förutsättningar i psyke och livserfarenhet, som kom Milton att skapa de hemlighetsfullt djupa och rika dikterna om den blinde nasaréén och om det förlorade och det återvunna paradiset? Det är frågor som litteraturhistorikern inte kan slutgiltigt besvara, men skall han låta det bli därvid?

J. M. Evans bok om *Paradise Lost* och genesistraditionen väger lätt jämfört med Parkers arbete. Evans' uppgift är också begränsad. Han vill bara visa, att Miltons behandling av vissa temata inte alls är ny och originell, utan har funnits i den under århundraden florerande utläggningen av Första Mosebok. Det gäller bl. a. att Milton låter Adam i drömmen vara med om hur Gud av hans revben skapade Eva och att han låter Eva efter syndafallet tänka, att om hon försvann, skulle Adam kanske hitta en annan Eva. Viktigare är kanske, att Evans för tillbaka den allmänt som svag betraktade framställningen av samtalet mellan Gud Fader och Sonen (Bok III) på den gamla rabbiniska tanken, att Gud diskuterade konsekvenserna av det förutsedda fallet med sina fyra döttrar Kärlek, Sanning, Rättfärdighet och Frid. Denna kombination leder Evans till att anta, att denna dialog är ursprungligare än det motsvarande parlamentet i *Pandemonium*. Tidigare har man ju menat, att dialogen Fader-Sonen tillkommit för att skapa en motsvarighet till det stora djävulssamtalet.

Ett annat värdefullt bidrag till forskningen kring Miltons källor ger Evans, då han visar, att det fjärde utkastet till *Paradise Lost* har ett antal tydliga paralleller till Hugo Grotius' nylatinska drama *Adamus exul* från 1601. Miltons utkast har tillkommit under åren 1639 till 1642. Milton hade 1638 träffat Grotius i Paris. Det torde vara rimligt att anta, att Milton vid detta samtal gjorts uppmärksam på den kalvinistiske diktarens och politikerns tidiga försök att skapa ett bibliskt drama över fördrivandet ur paradiset.

Bernt Olsson

Wilhelm Friese: *Nordische Barockdichtung. Eine Darstellung und Deutung skandinavischer Dichtung zwischen Reformation und Aufklärung*. Bern: Francke. 1968.

Den skandinaviska litteraturen under 1600-talet är inte mycket känd utanför de skandinaviska länderna själva. Det är inte svårt att förstå.

Dessa perifera länder var sena i sin utveckling. Det är först med Holberg och Swedenborg som Danmark och Sverige får författare med europeisk betydelse. Forskningen kring den skandinaviska 1600-talslitteraturen har varit en intern angelägenhet, och dess värderingsmallar har varit interna. Skandinaver har därför all anledning att välkomna den sammanfattning av 1600-talslitteraturen i Danmark, Sverige, Norge och Island, som den tyske skandinavisten Wilhelm Friese presenterar.

Några värderande jämförelser mellan skandinavisk och kontinentaleuropeisk litteratur gör Friese dock inte. Hans uppgift är att försöka ge en definition av barockbegreppet och se på vad sätt den gäller för den skandinaviska litteraturen. Han finner, att barocken inte kan identifieras med motreformationen (i så fall skulle man inte kunna tala om barock i Skandinavien), att kyrklig auktoritet och politiskt envælde är kännetecknen för barocken, att barock är mer än en stilepok och att det är motiverat att ställa samman sociologiska och stilistiska kriterier (ss. 17 ff.).

Friese börjar med en översikt av samhälle och världsbild i Skandinavien under 1600-talet. I Danmark förlorar adeln alltmer sin makt. Det uppstår en betydande borgarklass och med dennas stöd genomförs enväldet 1660. Sverige är däremot under nästan hela århundradet dominerat av aristokratien. Först med Karl XI:s genomförande av enväldet bryts denna struktur. På det andliga området härskar ortodoxien. Den överallt bestämmande tanken är ordningstanken.

Efter en kort presentation av de främsta dikterna och deras verk går Friese så över till att analysera formkrafterna i diktningen. Det starka intresset för en strängt disciplinerad form finner han känneteckna barockdikten i Skandinavien. Retoriken står till tjänst med regler och förebilder.

I den sista delen av boken behandlar författaren litteraturens funktion i samhället. En mycket stor del av litteraturen tjänar den höviska världen. Både i Danmark under Kristian IV och Frederik III och i Sverige under Kristina uppföres påkostade baletter, till vilka de främsta diktarna levererar texterna. Stiernhielms *Hercules* (tryckt 1658) vänder sig till adeln och får senare, omarbetad till balett (1669) meddela sin dygdelära åt den unge Karl XI. Den erotiska litteraturen, företrädd i Sverige av Urban Hiärnes roman *Stratonice* och av Skogekär Bergbos poesi, i Danmark av bl. a. Søren Terkelsen, hör hemma i den höviska världen med dess konventioner. Ännu tydligare är den sociala rollen i de kungliga hyllningsdikterna, med Kunga-Skald (1698), Gunno

Dahlstiernas 268 stanser långa gravdikt över Karl XI, som den panegyriska dikten non plus ultra.

1600-talets samhälle inneslöt även en borgerlig icke-hövisk värld. Den träder fram i bl. a. den topografiska dikten med dess hyllningar till städerna och deras idoga befolkning. Vi har också dikter, som hyllar bönder och bondeliv. Friese tycks mena, att detta tillhör främst de perifera delarna av Skandinavien, Norge (med Petter Dass) och Island. Men under 1600-talets sista decennier florerar också, som särskilt framhävs av Kurt Johannesson i dissertationen *I polstjárnans tecken* (1968), en litteratur, som kontrasterar det enkla och sunda lantlivet med hovets och stadens avarter. Denna har Friese inte uppmärksammat tillräckligt. Utanför den höviska världen står också den religiösa diktningen, med de stora dikterna till Guds ära och psalmdiktningen. Dessutom förekommer en litteratur som vänder sig mot den i samhället härskande ordningen, i kritik av de höviska sederna (alamodelitteraturen) och i personlig och politisk satir.

Det är två förtjänster i Frieses arbete, som man särskilt vill framhålla. Det ena är att han behandlar alla de skandinaviska ländernas litteratur tillsammans. Det är värdefullt att t. ex. få baletterna vid Kristinas hov ställda vid sidan av dem som skrevs för det danska hovet vid ungefär samma tid. Den danska och svenska litteraturhistorien har i alldeles för hög grad negligerat de internordiska perspektiven. Man skulle önska, att Friese kunde åstadkomma en förändring härvidlag. Det fanns ett betydligt rikare utbyte mellan de skandinaviska litteraturerna än vad våra handböcker ger vid handen. Det andra värdefulla är att litteraturrens funktion i samhället uppmärksammas i så hög grad. Även detta har ända till den allra sista tiden rönt alltför liten uppmärksamhet.

Men här reser sig också invändningarna. Friese arbetar med en alldeles för enkel tolkning av begreppet samhällsfunktion (gesellschaftliche Funktion). Som han ser det har all litteratur en samhällsfunktion (med undantag av den tidskritiska). Baletterna tjänar hovkulturen, den erotiska poesien hör hemma i de höviska konventionerna, psalmerna är religiös brukspoesi etc. Här hade enligt min mening behövts en djupare analys av idéerna i litteraturen. Vilka politiska idéer finner man explicit och implicit i litteraturen? Vidare hade man behövt en undersökning om vad samhället gjorde för litteraturen, vad det krävde av diktarna och vad det gav dem.

Det kan också invändas att Frieses uppfattning av litteraturen under 1600-talet är alldeles för statisk. Varken samhälle eller litteratur

är desamma vid seklets slut som vid dess början, vilket man ibland kommer att tro, genom de exempel författaren ger på skilda fenomen. Om man väljer ut en genre, t. ex. den panegyriska diktningen, så finner man, att vi visserligen i Sverige har panegyrisk poesi redan under Kristinas tid, men att det är först under seklets sista decennier, som den får en stor omfattning, blir så utomordentligt elaborerad och får så utmanande devot karaktär. Å andra sidan har vi under första hälften av seklet knappast någon litteratur som ställer lantlivet mot hovlivet, medan den blir vanlig i slutet av århundradet.

Men trots bristerna i perspektiv och analys är Nordische Barockdichtung en utmärkt presentation av en epoks litteratur i en mera perifer del av Europa. Friese känner de skandinaviska litteraturerna väl och är förtrogen med forskningen på området, även de senaste årens. De texter han anför är väl valda, citaten omsorgsfullt gjorda efter de bästa utgåvor och översättningarna så vitt jag kunnat se korrekta. Detta är en stor prestation, med tanke på de språkliga svårigheter som många 1600-talstexter erbjuder. Man ser visserligen ibland lite väl tydligt, att författaren är beroende av den inhemska skandinaviska forskningen. Nyligen undersökta diktare får en alltför framskjuten plats, medan lika viktiga författare, som ej uppmärksammas av forskningen — och av editorerna — kommer i skymundan. Men det är Friese väl medveten om. Han understryker själv behovet av fler specialundersökningar och fler textutgåvor.

Några felaktigheter bör dock påpekas. Haquin Spiegel leder inte den ortodoxa kyrkan i Sverige under andra hälften av 1600-talet och representerar inte den »stortro» som Jesper Swedberg bekämpar (s. 50). Spiegel kom tvärt emot själv vid olika tillfällen i konflikt med de extremt ortodoxa, som hade lika mycket eller mer att säga till om än han. Hexametern försvinner inte med Stiernhielms död (s. 105, 106) ur den danska och svenska diktningen. Den uppträder fortfarande, bl. a. hos Spiegel och Runius, men mer sällsynt än tidigare. Epigrammet är inte så ovanligt i skandinavisk diktning som författaren (s. 107) förmodar. Vi har tryckta samlingar av Wexionius och Arosell i Sverige, av bl. a. Peder Winstrup och Henrik Harder i Danmark, och mängder av otryckta epigram. Beträffande dramat skriver Friese (s. 142), att »Der Norden Europas kennt keine Form des geistlichen Dramas». Men vi har från första hälften av århundradet flera religiösa dramer, som fortsätter traditionen från medeltidens mysteriespel. Det är heller inte utan vidare antagligt att dikter, som cirkulerade bara i

handskrift, inte nådde ut till en större läsekrets (s. 264). Mängden av avskrifter tyder på att tryckta dikter kunde få stor spridning, ibland större än många tryckta. Det gäller inte minst Jakob Worms satirer, som finns även i flera svenska avskrifter.

Bernt Olsson

Per Wieselgren (utg.): *Brev till Georg Stiernhielm utgivna och kommenterade av Per Wieselgren med bistånd av Gerhard Bendz och Maria Widnär*. (Skrifter utgivna av Vetenskaps-societeten i Lund. 60.) Gleerup. Lund 1968.

Att ge ut en författares brev måste kännas som en halvmesyr. Gång på gång upplever utgivaren det otillfredsställande i att bara den ena parten får komma till tals. Vad säger ett brev som till största delen är ett svar på ett annat? Varför skriver författaren så till den ene men på ett helt annat sätt till den andre? Varje korrespondens har sin egenart, och den får man inte något grepp om, där bara den ena kontrahenten får tala.

Man förstår att Per Wieselgren, som tidigare på ett så förtjänstfullt sätt ederat Stiernhielms egna brev, nu också velat ge oss breven till Stiernhielm. Det är dock tyvärr ganska sällan både breven och svaren på dessa är bevarade. Någon egentlig korrespondens kan vi med hjälp av de bevarade breven inte få fram. Det förefaller heller inte som om Stiernhielm någonsin fört något som vore värt namnet korrespondens. Det fanns i vårt land knappast någon man av den kvalitet, att han skulle ha kunnat stå i ett givande förhållande som partner i en korrespondens med Stiernhielm. Men inte heller med utlänningar upprättade Stiernhielm någon korrespondens. Man kunde annars väntat, att han skulle ta upp kontakter med t. ex. de många lärda som några år samlades kring drottning Kristina. Men så är inte fallet. Förklaringen måste åtminstone till en del sökas hos Stiernhielm själv. Han förefaller inte ha haft behov av det tankeutbyte en korrespondens kunde ge. Den som vill lära känna Stiernhielm i hans filosofiska spekulation har inte mycket att hämta i breven, varken i hans egna eller breven till honom.

Skälet till utgivningen av breven till Stiernhielm är därför huvudsakligen ett annat än att få fram en komplett brevväxling. Källorna till Stiernhielms biografi är trots allt inte rikt flödande. Alla upplysningar, även de torftiga och indirekta, som breven till honom ger, är viktiga. Dessa brev är vidare till en del svåråtkomliga. Förintelsen har drabbat eller hotat att

drabba åtskilliga. En del av dem som Wieselgren nu publicerar hade varit borta, om han inte under Dorpatåren på 1930-talet sökt upp dem i de baltiska arkiven och låtit kopiera dem. Andra, som var kända vid 1900-talets början, är nu förlorade, och Wieselgren har inte kunnat ge oss annat än Stiernhielmsforskaren Swartlings excerpter ur dem. Det är med andra ord resultaten av en räddningsbragd, som presenteras i denna brevtgåva.

Av det sagda kan man ana vilka mödor som hopsamlingen av breven inneburit. Andra svårigheter har kommit till. Handstilarna har många gånger varit svårlästa. Då breven har skilda författare har editorn ingen hjälp av vana vid en handstil. Konstig stavning och andra egendomligheter utmärker flera av de tyska breven. Många brev är på latin, andra på ryska. Här har Wieselgren nödgats anlita de experter, som åberopas i titeln.

En mycket stor del av breven härrör från präster, ämbetsmän, bönder och kvinnor i Balticum under den tid Stiernhielm var verksam där som lantdomare, assessor i Dorpats hovrätt och vice direktör i livländska överkonsistoriet. Om Stiernhielm själv säger de väl inte så mycket. Men som dokument om livsvillkoren i den av krig nyligen härjade provinsen har de stor betydelse. Liknande gruvligheter kan man nog finna också i det egentliga Sverige under denna tid, men man får en bestämd känsla av att Östersjöprovinserna var vad vi skulle kalla ett u-land. När den riktiga bilden av stormaktstidens Sverige och dess vård av erövrade provinser en gång skall skapas, måste det ske med hjälp av brev som de prästen Keibelius tillställde Stiernhielm.

Litteraturhistoriskt intresse har några få brev. Dit vill jag då inte räkna det som prins Friedrich av Homburg skrev den 15.2.1662, trots att brevskrivaren är densamme som gett stoff åt Kleists stora tragedi. Däremot har detta brev sitt värde, genom upplysningar om vetenskapliga experiment, som prinsen tydligen var djupt intresserad av. Det litteraturhistoriskt viktiga brevet är det från Olaus Verelius i mars 1649, kort efter det han träffat Stiernhielm i Leyden. Verelius hade då, tydligen genom tredje man, fått i sin hand en avskrift av Hercules, som vid denna tid förelåg i sin första aldrig tryckta version. Verelius klagar över att han inte fått tillfälle att tala med författaren om hans dikt. Den har tydligen haft mycket att säga honom. Det är intressant att se vad i Hercules som fångat Verelius' uppmärksamhet. Det är det nationella, stråvan efter att skapa en svensk posi. Verelius delar Stiernhielms motvilja mot det välska. Han ber ivrigt att Stiernhielm inte skall »undertrycka så utsökta ting utan offent-